Прегледни чланак

[doi: 10.5937/sinteze8-16005](https://doi.org/10.5937/sinteze8-16005)

ИДЕЈЕ СРПСКИХ ПРОСВЈЕТИТЕЉА О СТВАРАЊУ НОВЕ КОНЦЕПЦИЈЕ ВАСПИТАЊА

Весна Г. Ковачевић¹

Сажетак: Просвјетитељска концепција васпитања у Срба се крајем 18. вијека са закашњењем почела развијати. Просвјетитељска концепција васпитања настала је и развијала се као интегрални дио хуманистичко-просвјетитељског покрета. Њено основно извориште представљају филозофско-социолошке идеје многих европских просвјетитеља и напредне европске мисли. Таква концепција није била оригинална али је представљала епохални напредак за српску педагогију, школу и васпитање. Велики број српских просвјетитеља настојао је да створи нову концепцију васпитања. Вјеровали су у неограничене моћи васпитања и сматрали да једино оно може промјенити друштво. Посебан допринос конституисању нове концепције васпитања дао је први српски просвјетитељ и учитељ Свети Сава, затим први српски рационалиста Доситеј Обрадовић као и велики критичар и реформатор школе Васа Пелагић. Аутор у овом раду представља основне педагошке идеје српских просвјетитеља, схватање суштине васпитања и његовог циља као и погледе на нову школу.

Кључне ријечи: циљ васпитања, концепција васпитања, српски просвјетитељи.

УВОДНО РАЗМАТРАЊЕ

Крајем 18. вијека јавио се снажан хуманистичко-просвјетитељски покрет у Срба. Српски просвјетитељи, педагози и реформатори увидјели су да је неопходна реформа школе како би се ишло у корак са развојем друштва. Вјерујући у неограничену моћ васпитања помоћу кога је могуће преобразити једно друштво изнијели су своје идеје везане за „васпитање новог човјека за ново

¹ vesna.kovacevic94@gmail.com Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет

друштво“ (Бранковић, 1996, стр. 50). Уочили су да у тадашњој школи влада развојно-нестимулативна активност ученика заједно са наставним садржајима те да су односи дехуманизирајући и недемократски (Илић, 1996). Упућујући оштре критике старој школи и настави у жељи да свој народ изведу из културне заосталости и биједи изијели су низ просвјетитељских идеја. Те идеје допринјеле су стварању нове концепције васпитања, реформи школе, „епохални су напредак за српску педагогију, школу и васпитање“ (Рајчевић, 2013, стр. 25). Под појмом концепција васпитања у педагошкој науци подразумијева се основна замисао о васпитању. О концепцији васпитања често се говори као о теоријама васпитања или педагошким правцима. Свака концепција васпитања треба да одговори на питања везана за схватање природе дјетета/васпитаника, његове улоге и могућности васпитања као фактора развоја личности, теразумијевања суштине васпитања (циљ, методе, садржаји, принципи и организација васпитања). Идеје српских просвјетитеља које се односе на стварање нове концепције васпитања своје коријене имају у социјал-демократским погледима, схватањима многих европских просвјетитеља, док неке свој зачетак налазе још у античком периоду. Српски просвјетитељи су указивали да је васпитање у тјесној вези са животом те да оно треба да одговара животним потребама. Суштину васпитањасхватали су у ширем контексту, контексту просвјећивања народа. Васпитање је за њих моћно средство мијењања друштва пред кога постављају одређене захтјеве. Њихова схватања педагогије, појма васпитања, циља васпитања као и компоненти представљају новину у времену у ком су живјели. Такође и погледи на наставу и њене факторе у суштини ни по чему се не разликују од савремених дидактичких становишта (Илић, Михајловић, 2016).

Васпитање у ширем контексту за просвјетитеље као полазиште узима дијете. Зато је важно да нова настава и ново васпитање уважава дјечију природу и његове потребе али и потребе и захтјеве друштвене заједнице. Сходно новој концепцији васпитања мијења се позиција ученика што је сагласно и са схватањима српских просвјетитеља који су били против ропског положаја ученика, наставе у којој је присутно диктирање у перо, механичко учење као и учење садржаја без очигледности и разумијевања.

За српске просвјетитеље циљ васпитања је неопходно повезивати са циљем живота. Васпитање никако не смије да се одвоји од живота јер између васпитања и живота постоји чврста веза.

Немогуће је говорити о циљу васпитања а да не укажемо на неке од дефиниција васпитања. Постоје различите дефиниције васпитања. Једну од њих дао је Драго Бранковић који одређује васпитање као „процес формирања човјека као људског бића са свим физичким, интелектуалним, моралним, естетским и радним квалитетима“ (Branković, Ilić, 2011, стр. 12). Слично мишљење су имали и српски просвјетитељи који су сматрали да је немогуће заступати тезу о једностраностиваспитања. Према њиховом схватању циљ васпитања треба да обједини све компоненте васпитања попут моралне, интелектуалне, радне и др. У циљевима васпитања које су дефинисали српски просвјетитељи назире се хуманистичка димензија. Постојале су различите идеје око одређења циља васпитања али све су комплементарне: васпитање је припрема за живот (Свети Сава); васпитање је тежња за савршенством (Доситеј Обрадовић); васпитањем се мијења друштво и појединац (Васо Пелагић). Такође поред одређења циља васпитања познате су просвјетитељске идеје о настави и њеним факторима, суштини васпитања, схватања педагогије као науке, повезаности школе и друштва као и о новој концепцији васпитања, новој школи која је била у центру интересовања свих њих.

СВЕТИ САВА – ПРВИ СРПСКИ ПРОСВЈЕТИТЕЉ И УЧИТЕЉ

Личност у историји српског народа захваљујући којој се круг народних учитеља стално проширивао је Свети Сава¹. Створен у

¹ Велики српски светитељ и први српски просвјетитељ Свети Сава је рођен 1173. године. По рођењу је добио име Растко. Млади Растко је био врло „брстро и даровито дијете“ (Глушац, 2010, стр. 19), што су родитељи још од рођења препознали због чега су велику пажњу посветили његовом васпитању. Са седамнаест година родитељи су га хтјели оженити али он за то није хтио ни да чује. Сматрао је да ако га родитељи ожене да задржан љубављу према тијелу неће се удостојити аиђеоског живота (Теодосије, 1984). Није му било тешко да између два животна позива одабере скромнији и тежи живот испосника, калуђера умјесто позива витеза, ратника што су од њега очекивали родитељи (Ристановић, 1990). Одрекавши се престола у марту 1195. године Немања одлази у Свету Гору у манастир Ватопед код свог сина Саве. Дирљив сусрет сина и оца је блеснуо кроз „збиљу и оштрину строгог монашког живота“ (Слијепчевић, 2002, стр. 57). Заједно са својим оцем Свети Сава је помагао свима онима којима је помоћ потребна. Свети Сава је разradio цјеловит систем образовања свештеника и калуђера. Живот Светог Саве обиљежила су многа путовања. Након својих путовања Свети Сава уморан долази у Трново гдје је предосјетио да ће умријети те „1235. или 1236. године умире“ (Илић, Михајловић, 2016, стр. 65).

крилу српске православне цркве изашао је међу свој народ и успио да му се приближи у жељи да оствари идеју о просвједивању тадашњег становништва. Мало ко је оставио толико трага у српској историји као што је то урадио Свети Сава. Највећи дио свога живота провео је поучавајући монахе, свештенике, епископе, владаре али и сав свој народ због чега је проглашен за првог признатог српског учитеља и наставника (Поткоњак, 2001). Био је учитељ за све узрасте, и за младе и за старе. Поучавајући одрасле настојао је да код њих формира одређене ставове, погледе, мишљења и опредјељења али и особине личности. Зато сес правом назива српским просвјетитељем који је велику пажњу поклањао васпитној компоненти. Свети Сава је личност коју народ никада не може заборавити јер је његова заслуга огромна за српски народ. Једном рјечју „докле год буде српског народа дотле ће бити и утицаја дјела и духа Светог Саве на народну душу“ (Глушац, 2010, стр. 16).

Свети Сава је зачетник многих области у књижевности, поезији, теолошко-црквеним питањима, историји, нормативно-правним питањима уређењу цркве и школе а међу њима посебно мјесто заузима школство. Прва српска училишта у којима је организовано учење и поучавање за већи број ученика настала су под руководством Светог Саве. Како је Сава поучавао своје ученике описано је у Житијама Светог Саве (Доментијаново и Теодосијево) у којимасе говори о „Савиним ученицима“ које је „поучавао“ и „учио“ , „васпитавао дан и ноћ“. (Поткоњак, 2001, стр. 56). Настојао је да личним примјером утиче на ученике. За њега примјер у васпитању има значајну улогу. Самим тим био је примјер својим ученицима сматрајући да је он моћно средство васпитања. Основни циљ васпитања за Светог Саву је да развије „људске врлине и смисао за грађанске дужности“ (Илић, Михајловић, 2016, стр. 65). Васпитање и образовање за Светог Саву представља припрему за живот и рад при чему се васпитањем и образовањем није у потпуности бавио.

У одређењу циља васпитања посебно мјесто придаје моралном васпитању. Морално васпитање је могуће само „ако човјек посједује свијест о своме сопственом знању“ (Илић, Михајловић, 2016, стр. 67). Примјер се издваја као важно средство моралног васпитања. Поред примјера којег учитељи пружају ученицима у настави је неопходноподстицати властиту активност ученика. Настава треба да подстиче самоизграђивање личности, усвајање трајног, вриједног знања а да би се то остварило неопходна је властита активност ученика. За Светог Саву знање је вриједно само ако је све оно што је

научено практично реализовано. Сходно томе Свети Сава се строго дистанцирао од било каквог учења напамет, механичког учења указујући на важност учења са разумијевањем. Од својих ученика је тражио да буду „творци ријечи“ а не само да читају туђе ријечи (Илић, Михајловић, 2016, стр. 67). У манастирима у којима је Свети Сава поучавао своје ученике сваки члан има могућност да се нађе у улози учитеља и ученика јер сматра да године не доносе привилегију. У његовим манастирским братијама приоритет су имали сви они који су били писменији и ученији. Свети Сава се стога није залагао за хијерархијске односе међу ученицима и учитељима. Његови погледи на васпитаника су оптимистички те сматра да је неопходно подстицати индивидуалне развојне могућности. У развоју дјетета важну улогу има социјална средина, друштво као фактор васпитања јер дијете учи од оних који знају. Стога је Свети Сава придавао велику важност колективу. Између осталог дијете је цјеловита личност, индивидуа чију је природу потребно познавати и у складу са њом подстицати његов развој. Дакле Свети Сава је истицао потребу сталног стручног усавршавања властитих могућности и знања. Задатак човјека на земљи је *узрастање*. Сваки човјек у свијету добија од Творца задатак „да расте, множи се и плод донесе“ (Маринковић, 1968, стр. 200). С обзиром да је Свети Сава служио Богу настојао је и да своје учење усклади са божијим заповјестима. Поучавао је своје ученике Божијим заповједима како би они касније могли да изврше све задатке које Бог пред њих поставља.

За Светог Саву васпитање и образовање је припрема за живот у чему се назире хуманистичка димензија васпитања на коју су указивали и други српски просвјетитељи. Нова настава би требала да допринесе самоизграђивању, развоју и усавршавању васпитаникове личности. Зато се може рећи да Свети Сава акценат ставља на индивидуално усавршавање. Васпитање је само од себе васпитљиво уз помоћ кога је могуће исправити све до савршенства а нарочито у религиозном домену (Илић, Михајловић, 2016, стр. 67). У васпитању посебно мјесто заузима примјер као средство без кога није могуће остварити право васпитање. Такође у васпитању је важна дисциплина и самодисциплина без које васпитање не би могло да се остварује у пуном смислу своје ријечи. Нова концепција васпитања за коју се залагао Свети Сава за полазиште узима уважавање природе дјетета, наставу која води самоизграђивању као и стварање хуманог, религиозног и моралног човјека.

ПРАВИЛНО ВАСПИТАЊЕ — УСЛОВ СРЕТНОГ ЖИВОТА ЗА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

У 18. вијеку путем просвјетитељства, народног учитеља, мислиоца и педагога корачао је и велики родољуб Доситеј Обрадовић¹. У Србији је у то вријеме било мало писмених људи. Углавном су то били свештеници и калуђери. Желећи да свој народ изведе из културне заосталости Доситеј Обрадовић предао се просвјетитељском послу и као учитељ и као мислилац али и као писац. Основни циљ му је био да допринесе просвјећивању народа (Обрадовић, 1954). Његов педагошко-просвјетитељски рад карактеришу два важна проблема а то су отварање школа и штампарија. Захтевао је да се књиге пишу на народном језику што представља полазну тачку у његовом просвјетитељском раду.

Нико није толико пренаглашавао моћ васпитања као што је то радио Доситеј Обрадовић. Сматрао је да се једино уз помоћ доброг и правилног васпитања може доћи до сретног живота и реформе цијелог друштва. Васпитање је узрок „све благополучије и злополучије човекова живота воопште“ (Обрадовић, 1932, стр. 316). Од васпитања омладине зависи срећа или несрећа цијелог друштва. Доситеј Обрадовић је навео бројне узроке који говоре зашто је важно да васпитање буде добро а један од њих гласи: „Ево ти узрока. Из прве младости чују којекакве приче и то врло упамте. Млада је душа подобна воску, у какав га калуп метнеш и салијеш, онаки образ од њега направиш“ (Обрадовић, 1932, стр. 28). Бог је створио човјека и одредио његову врховну вриједност а за сврху човјековог живота поставио је тежњу за савршенством (Стојковић,

¹ Главни представник рационализма и филозофије просвјећености код Срба је Доситеј Обрадовић. Рођен је 1744. године у Чакову (Банат), у занатлијској породици. По рођењу су му дали име Димитрије. Након што се замонашио у манастиру је добио ново име Доситеј. Сву своју љубав са монаштва убрзо је пренио на науку. Био је просвјетитељ, књижевник и изврстан педагог. „Сва његова дјела имају једну општу сврху а то је да просвјетле и освјесте српско друштво“ (Певуља, 2008, стр. 6). Основни циљ Доситеја Обрадовића је био просвјећивање српског народа. Као оптимист дубоко је вјеровао у моћ, готово свемоћ, васпитања и просвјете (Ђорђевић, 1958). Намјера му је „била да оснује једно училиште тј. просвјетно средиште негдје у Србији, затим штампарију као и друштво за растурање српске књиге“ (Лазаревић Ди Ђакомо, 2015, стр. 148). Био је први српски министар просвјете, личност у историји српског народа која је учинила значајан корак не само у просвјети, већ и у науци и књижевности. За Доситеја Обрадовића са првом се може рећи да је био најпросвјећенији Србин у своје вријеме који је изнио своје погледе о васпитању и образовању а који ни данас нису застарјели.

1980). Кретање ка савршенству представља циљ васпитања за Доситеја Обрадовића.

Васпитањем треба да се оствари срећан живот, лично и опште благодатање. Човјек по својој природи тежи за срећом. Да би се достигла срећа потребно је перманентно усавршавање, „стална тежња за савршенством што представља и циљ васпитања за Доситеја Обрадовића“ (Илић, Михајловић, 2016, стр. 125). Постижући индивидуално савршенство човјек доприноси стварању бољег друштва што је и циљ борбе Доситеја Обрадовића. Намјера му је била просвједивање народа, избављање из незнања и мрака у коме се налази. Зато Доситеј Обрадовић није остао на критици постојећег стања већ је желио да иде испред свога времена. У науци је видио најбоље рјешење за сујевјерје и незнање које је владало у српском народу. Био је интелектуалац који вјерује да просвједивањем ума - људи постају бољи. Уздизао је науку као највећу вриједност сматрајући да „наука, знање и просвједивање уздижу човјека и чине га савршенијим“ (Илић, Михајловић, 2016, стр. 133) а индивидуална срећа је услов за друштвену срећу. Васпитањем се може поправити не само човјек већ и цијело друштво. Уз помоћ разумног васпитања лоше особине дјетета могу да се окрену и усмјере према витешким врлинама, а када се добре особине оставе саме себи оне брзо могу да прерасту у неваљалство, небригу, немарност, малодушност и похлепу (Обрадовић, 1911). Доситеј је указивао на индивидуалне разлике међу дјецом сматрајући да су нека од њих склонија свађи, препирању и пркосу а друга су тиха, мирна и љубазна. Уочавајући ове индивидуалне разлике залаже се за примјереност наставе њиховим способностима и интересовањима. Сваки ученик са обзиром на индивидуалне разлике и прилагођеност садржаја наставе за Доситеја Обрадовића може да уз правилно васпитање достигне свој максимум. Дакле Доситеј Обрадовић је имао оптимистички поглед на ученикате је вјеровао да свако од њих може да достигне свој максимум само ако на вријеме откријемо његову природу.

Поред схватања суштине васпитања, циља васпитања и природе ученика значајни су и погледи Доситеја Обрадовића на наставу и образовање. Под утицајем рационалистичких схватања човјека засновао је своје погледе на наставу и образовање. Истичући важност поштовања принципа активности у процесу сазнања одбациво је механичко, догматско учење. Учитељ би требао да поштује одређене принципе као што је принцип систематичности, поступности, јасности и разговјетности. Од учитеља захтјева да

увјерљиво излаже, образлаже и аргументовано закључује јер се Доситеј Обрадовић ужасавао „нејасности и замршености у настави“ (Обрадовић, 1911, стр. 134). Такође, сагласан је са Хербартом (Johann Friedrich Herbart) када је ријеч о васпитном карактеру наставе те је сматрао да је неопходно повезивање теорије и праксе. До трајног знања могуће је доћи само путем свјесне активности у процесу наставе. Пренаглашавао је улогу разума у процесу сазнања као што су то радили и други просвјетитељи 18. вијека. За Декарта и његов рационализам разум је „главни извор и критеријум истинитости људског сазнања а објективна стварност се може спознати само мишљењем“ (Cenić, Petrović, 2012, стр. 102). Из овога се види да је разум најважније средство у процесу сазнања. Прихватајући ова мишљења Доситеј Обрадовић је поставио захтјеве пред нову школу и наставу која треба да подстиче критичко мишљење, расуђивање, анализирање, закључивање. У складу са Лајбниц-Волфовом филозофијом Доситеј Обрадовић даје предност разуму у односу на чула што представља узрок занемарености принципа очигледности у процесу сазнања.

По мишљењу Доситеја Обрадовића човјек се састоји од два дијела: тјелесног (тијела) и душе (разумског) између којих треба да се успостави хармонија која је потребна за срећу. Тако хармонија душе и тијела може се постићи подстицањем свих компоненти развоја личности. Указујући на важну Јувеналову изреку *У здравом тијелу здрав дух* говорио је да је услов за срећу брига о здрављу и развијање ума. Зато основни задатак васпитања у раном узрасту треба да буде брига о здрављу и развијању физичких способности. Сходно томе указивао је на важне задатке физичког васпитања као што су здравствени, физички, рекреативни и образовни (Илић, Михајловић, 2016).

Поред бриге о здрављу потребно је радити и на развијању ума. Под утицајем рационалистичких филозофских погледа Ренеа Декарта (Rene Descartes) просвјећеност ума за Доситеја представља централни аспект укупног циља васпитања. Просвјећен ум је идеал коме треба težити. По њему све се „достојинствено и височествено састоји у разуму и словесности“ (Обрадовић, 1911, стр. 429). За њега је као и за рационалисте разум најважније средство у процесу сазнања па сматра да ништа не треба усвајати без критичког размишљања. Заједно са Жан Жак Русоом (Jean Jaques Rousseau), Јоханом Хајнрихом Песталоцијем (Johann Heinrich Pestalozzi) и другим мислиоцима истицао је принцип активности и критичности

приликом усвајања знања (Стојковић, 1980). Према Доситеју Обрадовићу умно васпитање има два задатка. Први задатак је да избави човјека од незнања, сујевјерја, ропства природним стихијама и доведе га до сазнања истине, до формирања научног погледа на свијет чиме истиче гносеолошки смисао науке. У другом задатку се препознаје етички смисао јер научним сазнањима се оплемењује човјек, постаје морално богатији, срећнији и задовољнији (Илић, Михајловић, 2016).

У складу са просвијећености ума као (централним аспектом циља васпитања) Доситеј Обрадовић поставио је и захтјеве пред садржаје наставе. Садржаји треба да припремају ученике за живот и професионални рад као и да омогуће развој практичних вјештина. Такође важно је да буду у складу са индивидуалним могућностима ученика. Садржаје је груписао у неколико предмета као што су реторика, етика, историја, географија, аритметика и геометрија, природне науке, музика и плес (Бранковић, 2013).

Доситеј Обрадовић је био моралиста те је поред физичке и умне компоненте васпитања акценат стављао на моралну компоненту развоја личности. Сходно томе васпитање има за циљ да изгради моралну личност дјетета у духу хуманистичких схватања просвјетитеља у 18. вијеку. Са формирањем моралног човјека треба почети у раној младости. У изграђивању моралне личности Доситеј је истицао методе моралног васпитања попут методе поучавања, увјеравања, навикавања и спречавања. Такође акценат је ставио и на примјер који по њему представља важно средство у изграђивању моралне личности. Према Доситеју, човјек мало мари за оно што му се каже, а радо ступа оним путем којим види да многи ходе“ (Обрадовић, 1904, стр. 217). Зато наставници и родитељи треба да у свему буду дјечи примјер те да их чувају од рђавих навика, лагања, тврдоглавости, напроситости.

У времену у којем је Доситеј Обрадовић живио није била развијена дидактика као ни многи проблеми у педагошкој психологији попут пажње и њених дистрактора у настави. Схватао је улогу пажње у процесу сазнања. Догматски садржаји не задржавају пажњу ученика, сматрао је Доситеј. Пажња приликом учења оваквих садржаја је краткотрајна што има за посљедицу слабе резултате учења. Поред пажње која је неопходна у процесу учења потребно је подстицати интринзичку мотивацију. За одржавање пажње и подстицање интринзичке мотивације Доситеј Обрадовић препоручује

одређена правила у процесу сазнања којих се треба придржавати (од ближег ка даљем, од лакшег ка тежем, од простог ка сложеном).

Из свега наведеног можемо рећи да је Доситеј Обрадовић најранији представник просвјетитељскога рада код Срба. Цјеловит рад усмјерио је на просвјећивање свога народа, стварање нове школе, новог васпитања које ће створити сретнијег човјека. Важан фактор у васпитању омладинеима школа од које зависи напредак једног друштва. Неопходно је да школа остварује начело сврсисходности како би млади могли да се припреме за живот и рад у друштву. На његове просвјетитељске идеје утицали су филозофи, владари, педагози те се може рећи да су извори његових погледа разноврсни. Свој поглед на човјека и схватање разума као најважнијег средства сазнања Доситеј Обрадовић је преузео од познатог рационалисте Декарта. Такође под утицајем Жан Жак Русоа прихвата идеју о срећи на којој је темељио свој циљ васпитања. Дидактичко-методичке идеје које је изнио Доситеј вуку коријене из античке епохе - Сократова истина, Платоново учење о идејама и Хераклитова еудаимонија на којој заснива свој хуманизам и вјеровање у моћ васпитања. Вјерујући у васпитање Доситеј није увидио да васпитање није свемоћно. Мада је био рационалиста који је пренаглашавао умно васпитање није занемарио ни друге компоненте васпитања. За Доситеја Обрадовића умно васпитање се не може остварити без физичке активности. Поред умног и физичког васпитања неопходно је подстицати и морално васпитање како би се успјешно постигао циљ васпитања. Доситеј Обрадовић је сматрао као и сви други просвјетитељи да је немогуће остварити савршено васпитање без моралног васпитања. Поред тога што представљају важан корак у развоју педагошке мисли у нас, Доситејове идеје не носе печат утопије те углавном одговарају потребама и захтјевима његовог времена.

ГРАДИТЕЉ НОВЕ ПЕДАГОШКЕ НАУКЕ И НОВОГ ВАСПИТАЊА ВАСО ПЕЛАГИЋ

Као најоштрији критичар постојеће школе Васа Пелагић залагао се за стварање нове педагошке науке и новог васпитања. По његовом мишљењу новој школи је потребна нова настава а полазну основу за њену изградњу чини критика постојеће. Стога су сви Пелагићеви захтјеви за изградњу нове школе изведени из критике постојеће наставе и васпитања. Немогуће је изградити нову школу на

темељима старе педагогије коју Васо Пелагић¹ окривљује да је одговорна за несклад педагошке науке и праксе. Негирао је постојање било какве вриједности постојеће праксе говорећи да таква настава „редовно и интензивно унакажњава омладину“ (Пелагић, 1953, стр. 78). Његова критика тадашње школе је јасна, отворена, немилосрдна, оштра а понекад и сурова (Бранковић, 2013). У своме раду више је био усмјерен ка градитељском моменту него критици тадашњег стања у школама те је по угледу на европске правце истицао да је новој школи потребна нова педагошка наука која ће бити у функцији васпитања.

Предмет нове педагошке науке је развој новог васпитања. Васо Пелагић је имао исто мишљење о одређењу циља васпитања како и други српски просвјетитељи у 17. и 18. вијеку. Циљ васпитања изводи из педагошког оптимизма вјерујући да се васпитањем може преобразити човјек и друштво. Педагошки критичари су истицали Пелагићево схватање универзалности и трајности циља, његову не само образовну већ и друштвено-васпитну и моралну компоненту. Између васпитања и друштва постоји чврста веза; од васпитања зависи напредак друштва те је неопходно да се васпитање усагласи са потребама друштва. Приликом одређења циља васпитања треба уважавати циљеве живота. У својој новој концепцији васпитања Васо Пелагић истиче да је циљ васпитања и учења стварање свјесног, разумног, честитог, корисног и срећног човјека, народа, људи и човјечанства (Пелагић, 1953). Као сањар и хуманиста вјеровоао је да

¹Васо Пелагић је рођен 1838. године у босанском селу Жабарима. Био је представник утопијског социјализма Срба у другој половини 19. вијека. Похађао је нижу гимназију а касније је радио као учитељ и лекар. Као учитељ у основној школи у Брчком почео је да ради 1860. године. Радећи као учитељ он је основао прву српску читаоницу. То је била једна од првих читаоница у Босни. Напустивши мјесто учитеља Васо Пелагић одлази у Русију да слуша предавања из политичке медицине и историје медицине. Након двије године које је провео у Русији Васо Пелагић долази у Бању Луку гдје „постаје управник прве Српско - православне богословије која је била и прва средња школа у Босни“ (Илић, Михајловић, 2016, стр. 187). Као наставник и управитељ у Бањој Луци написао је своје најзначајније педагошко дјело „Руковођу за српско-босанске, херцеговачке, старосрбијанске и македонске учитеље“ (Илић, Михајловић, 2016, стр. 187). У наставу бањалучке богословије увео је новине које су у складу са његовим општим ставовима и педагошким идејама што је представљало промјену у односу на тадашњу ситуацију. Један савременик је записао да Васо Пелагић није своје ђаке учио само богословским предметима већ и гимнастички са штаповима на јавном мјесту. Због тог свог слободног става био је трн у оку режиму у Србији те је јавно рашчињен и затворен у лудницу. Након тога осуђен је на затвор. 25. јануара Васо Пелагић је окончао свој живот у пожаревачком казненом затвору. Дао је знатан допринос конституисању педагошке науке код Срба.

се заједно са новим васпитањем може створити нови човјек и хуманије друштво.

Основно питање које је заокупило пажњу Васе Пелагића јесте унапређивање наставе. Новој школи је потребна нова настава, нови учитељи, нове наставне методе уз помоћ којих је могуће створити новог човјека и боље друштво. Изводећи своје идеје из критике постојеће школе вјеровао је да оне представљају спасоносно рјешење уз које је могуће оставарити просвјешћивање тадашњег народа. Не можемо рећи да је у својим идејама Васа Пелагић био оригиналан већ их је проналазио у различитим педагошким правцима. Преузете идеје обогаћивао је својим сазнањима и мишљењима али и педагошким искуством.

Васа Пелагић није се залагао за свестрано васпитање већ је истицао потребу за хармонијом између компоненати васпитања. Стога се борио за увођење физичког васпитања у школе јер сматрада физичко васпитање представља услов за умни развој. О важности хармоније између компоненати васпитања говоре његове ријечи: „Човјека треба васпитавати и учити сагласно са његовом природом и са његовим потребама, и развијати у њему подједнако тјелесну и духовну снагу, моћ и енергију“ (Пелагић, 1953, стр. 171). Такође из овога се може закључити да је Васа Пелагић као и други српски педагози сматрао да човјека треба васпитавати у складу са његовом природом; стога је потребно да садржаји буду примјерени узрасним, менталним и другим могућностима ученика.

Да би се у потпуности остварио циљ васпитања за Васу Пелагића нова настава мора бити јасна, потпуна, примјерена психофизичким способностима ученика, ослобођена схоластичко-догматских и религиозних практичних односа. Придајући велики значај учитељском позиву Васа Пелагић поставља пред учитеља одређене захтјеве које требају да поштују у новој школи. Учитељи прије свега морају да буду примјери, односно „живи обрасци“ (Бранковић, 2013) својим ученицима. Поред општег образовања сваки учитељ треба да има педагошко, методичко и психолошко образовање. Тако да је сасвим јасно да је Васа Пелагић прије много година увидио потребу стручног усавршавања наставника.

Новој школи су потребни нови наставници. Говорећи о наставницима Васа Пелагић је сматрао да они својим примјером врше највећи утицај на морални развој дјетета. Зато никако не би смјели да оговарају друге наставнике пред ученицима, да псују свете и божанске ствари те да некога називају погрдним и непристојним

рјечима. У дефинисању циља васпитања Васа Пелагић је пренаглашавао моралну компоненту. Сходно томе од наставника очекује да ученике навикне на поредак, пристојност, честитост, пажљивост, разумност, пријатељско опхођење. А да би све то могао наставник мора да буде истинит, правдољубив, хуман, добар познавалац науке коју предаје, да учи ученике својим властитим примјером као и да гради са њима братски и пријатељски однос (Пелагић, 1953). Као хуманиста био је против ропског положаја ученика. Дисциплина у школи никако не би смјела да се остварује кажњавањем, присиљавањем те уливањем страха ученицима. Важно је да се дисциплина нормативно уреди а сваког наставника који туче, грди и за уши вуче ученике треба избацити из учитељског звања (Пелагић, 1953).

Критикујући тадашњу наставу Васа Пелагић се залагао за већу активност ученика као што је то радио и Војислав Бакић. Природа дијете тјера да увијек нешто ради, да час нешто граде а затим руше. Ту потребу дјетета Васа Пелагић је увидио па се сврстава у ред „пропагатора мануелне школе раде“. Али у својим идејама није ишао предалеко већ се опредјелио за поједностављену варијанту школе рада која је за циљ имала увођење ручног рада у школу као наставног предмета. На вриједност дјечијег рада указује његово схватање „не заборавимо никада да човјек зидајући постаје зидар, а кујући постаје ковач“ (Пелагић, 1953, стр. 246). Стога можемо рећи да је радно васпитање у чврстој вези са умним развојем дјетета. Дакле можемо рећи да је захваљујући Васи Пелагићу значајна европска педагошка иновација у области школства постала и дио наше наставне дјелатности.

Идеје Васа Пелагића су одраз његове личности. За његове идеје можемо рећи да су хумане, плодне, прогресивне па помало и утопијске и сањалачке. Његов рад је јединствен и препознатљив по методолошким поступцима: критици тадашње наставе и усмјерености на грађење нове концепције васпитања. У новој школи за коју се залагао Васа Пелагић мијења се позиција ученика, подстиче се његова мисаона активност, омогућава се практичан рад; школа заправо припрема ученике за живот и рад а да би се то остварило, неопходно је стално стручно усавршавање наставника. Као основни критеријум Васа Пелагић је узимао дјечију природу и потребе друштва а када је ријеч о компонентама васпитања истиче потребу сједињавања компоненти васпитања. Између компоненти васпитања према његовом мишљењу треба да влада јединство. За

Васу Пелагића можемо рећи да је био најоштрији критичар школе, наставе и друштва. Међутим проучавајући Пелагићеве радове можемо схватити да је критика била само основа методолошког поступка за грађење нових педагошких погледа и схватања посебно о васпитању. Таква критика је представљала извориште Пелагићевих схватања просвјетитељске концепције васпитања.

ЗАКЉУЧАК

Крајем 18. вијека у Срба почела је да се конституише нова концепција васпитања чији су зачетници српски просвјетитељи. Ова концепција је названа просвјетитељском а основни циљ њених стваралаца био је да допринесу просвјећивању тадашњег народа. Представници ове концепције били су против догматизма, вербализма, формализма и дисциплине која је заснована на ригорозном кажњавању. Вјеровали су да се уз помоћ новог васпитања и нове школе за коју су се залагали може промјенити човјек. Мијењањем човјека долази до преображаја друштва у једно ново боље, хуманије и срећније. Идеје просвјетитеља биле су усмјерене на рјешавање практичних васпитно-образовних проблема а главно полазиште била је критика стања наставе. Хуманистичко-просвјетитељски покрет допринјео је отварању великог броја школа али је значајно утицао и на развој педагошко-дидактичке теорије и праксе. Најпознатији представници напредних педагошко-дидактичких погледа у хуманистичко-просвјетитељском покрету били су Свети Сава, Доситеј Обрадовић, Васа Пелагић али и многи други. Својим идејама истицали су важност повезивања школе и друштва, потребу подстицања критичког мишљења ученика. Иако су постојала неслагања око схватања васпитања свим просвјетитељима је заједничко бављење формалним питањима педагошке науке, вјеровању у неограничену моћ васпитања у коме виде једино рјешење за избављање друштва из стања у коме се налазило. Поред тога пренаглашавали су моралну компоненту васпитања а нису занемаривали ни друге компоненте. Међутим оно што је у великој мјери повезивало српске просвјетитеље јесте да су се борили за просвјећивање српског народа. Идеје српских просвјетитеља биле су футуролошке, те су и данас многе од њих актуелне посебно оне које се тичу васпитања.

ЛИТЕРАТУРА

Бранковић, Д. (1996). Домети концепције васпитања српских просвјетитеља. *Наша школа*, 1-2, 50-63.

Branković, D. i Ilić, M. (2011). *Uvod u pedagogiju i didaktiku*. Banja Luka: Comesgrafika.

Бранковић, Д. (2013). *Педагошке теорије*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци.

Глушац, В. (2010). *Живот Светог Саве*. Бања Лука: Гимназија Бања Лука.

Ђорђевић, Ж. (1958). *Васпитање у Срба*. Београд: Научна књига.

Илић, М. (1996). Допринос српских просвјетитеља унапређивању наставе. *Наша школа*, 1-2, 65-79.

Илић, М. (2001). *Научна утемељеност и остала обиљежја Бакићевог дидактичког система*. У Зборнику радова са научног скупа Др Војислав Бакић утемељивач педагошке науке код Срба. Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, 125-133.

Илић, М. и Михајловић, Т. (2016). *Историја националне педагогије*. Бања Лука: Комесграфика.

Лазаревић Ди Ђакомо, П. (2015). *У Доситејевом кругу – Доситеј Обрадовић и школско просвјетитељство*. Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић“.

Маринковић, Ж. (1968). *Најбољи васпитач – збирка васпитних примјера*. Београд: Штампарија Српске патријаршије.

Обрадовић, Д. (1904). *Избор поучних састава Доситеја Обрадовића*. Београд: Штампано у државној штампарији Краљевине Србије.

Обрадовић, Д. (1911). *Дела Доситеја Обрадовића – Совјети здравог разума*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

Обрадовић, Д. (1932). *Живот и прикљученија*. Београд: Народно дело.

Обрадовић, Д. (1954). *Избор састава – Доситеј Обрадовић*. Сарајево: Свјетлост.

Певуља, Д. (2008). *Живот Доситеја Обрадовића*. Бања Лука: АРТ-принт.

Пелагић, В. (1953). *Изабрани списи*. Сарајево: Свјетлост.

Поткоњак, Н. (2001). *Растко Немањић – Свети Сава*. Београд: Универзитет у Београду, Учитељски факултет.

Рајчевић, П. (2013). Просвјетитељска мисија свете браће Ћирила и Методија. *Зборник радова Учитељског факултета Призрен – Лепосавић*, 7, 13–27.

Ристановић, С. (1990). *Сава Немањић-Свети Сава у историји и традицији*. Београд: Ауторска издавачка задруга „Пословни биро“.

Слијепчевић, Ђ. (2002). *Историја српске православне цркве, књига I*. Београд: ГИП Култура.

Стојковић, А. Б. (1980). *Филозофски погледи Доситеја Обрадовића*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“.

Сенић, S. i Petrović, J. (2012). *Vaspitanje kroz istorijske epohe*. Vranje: Univerzitet u Nišu, Učiteljski fakultet u Vranju.

IDEAS OF SERBIAN ENLIGHTENERS ON CREATING A NEW CONCEPT OF EDUCATION

Vesna G. Kovacevic¹

Abstract: The Enlightenment concept of education in the Serbs began to develop late at the end of the 18th century. The Enlightenment concept of education was created and developed as an integral part of the humanistic-enlightenment movement. Its basic source are philosophical and sociological ideas of many European enlighteners and advanced European thoughts. Such a concept was not genuine, but it was an epochal advance for Serbian pedagogy, school, and education. A great number of Serbian enlighteners tried to create a new concept of education. They believed in the unlimited powers of education and felt that only education could change society. The first Serbian educator and teacher St. Sava, the first Serbian rationalist Dositej Obradovic and an elite critic and reformer of the school, Vasa Pelagic, gave a special contribution to the constitution of the new concept of education. In this paper, the author presents the basic pedagogical ideas of Serbian enlighteners, the understanding of the essence of education and its goals as well as the views of the new school.

Keywords: educational goals, concept of education, Serbian enlighteners

Примљен: 13.12.2017.

Прихваћен: 09.02.2020.

¹ vesna.kovacevic94@gmail.com University of Banja Luka, Faculty of Philosophy